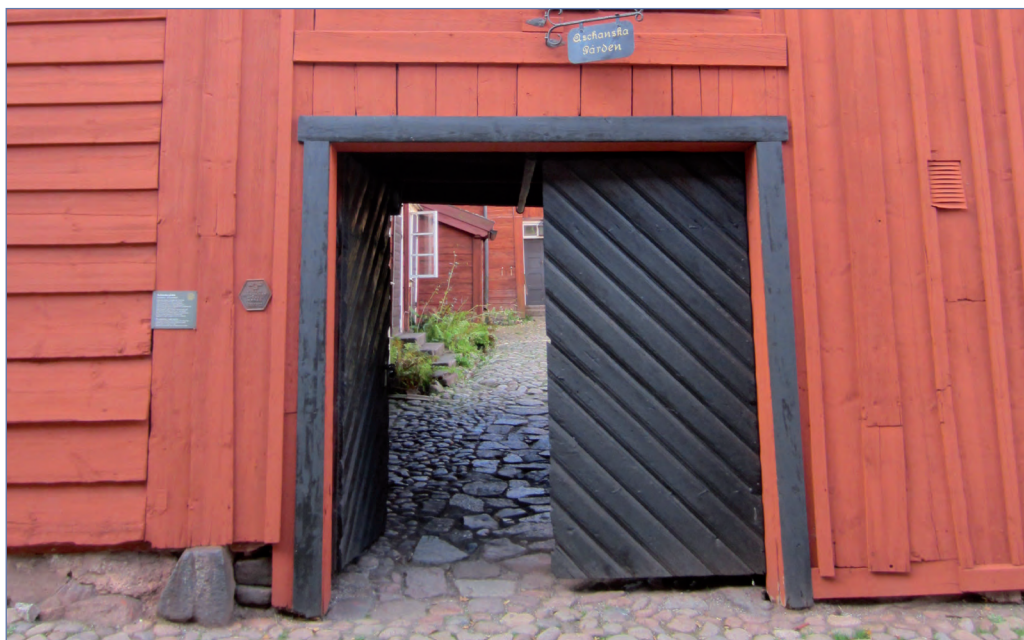

Aschanska gården

Antikvarisk medverkan i samband med restaurering av
uthuslänga mot Arendt Byggmästares gata

*Eksjö stad och kommun,
Jönköpings län*

Aschanska gården

*Antikvarisk medverkan i samband med restaurering av
uthuslänga mot Arendt Byggmästares gata*

*Eksjö stad och kommun
Jönköpings län*

Rapport och foto: Margareta Olsson

Grafisk mall: Anna Stålhammar

Tryck: Arkitektkopia, Jönköping

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping

Tel: 036-30 18 00

E-post: info@jkpglm.se

www.jkpglm.se

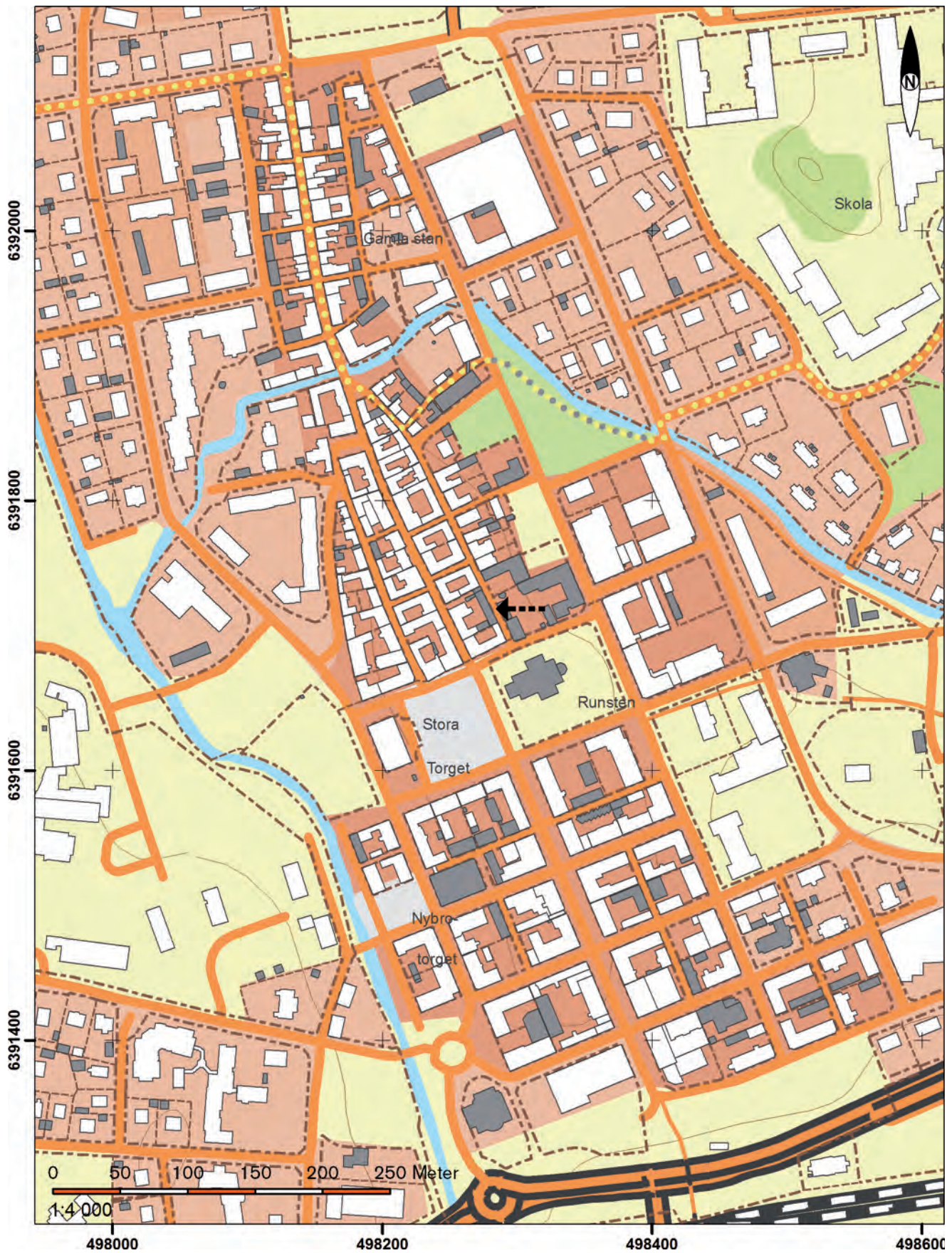
Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd:

© Lantmäteriet. Ärende nr MS2007/04833.

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2016

Innehåll

Inledning.....	5
Syfte	5
Historik.....	5
Beskrivning inför åtgärder.....	7
Vidtagna åtgärder	10
Byggnadshistoriska noteringar.....	13
Administrativa uppgifter.....	14
Referenser.....	14
Bilder vid slutbesiktningen den 28 september 2015	15

Utdrag ur digitala fastighetskartan över Eksjö. Aschanska gården, fastigheten Guldsmeden 2, markerad med pil.

Ladugården och bodlängan vid Aschanska gården år 2006.

Inledning

Stiftelsen Aschanska gården tilldelades 2015-02-24 bidrag för en restaurering av uthuslängan vid byggnadsminnet Aschanska gården i Eksjö. Restaureringen som påbörjats 2014 var en andra slutlig etapp och omfattade stomme och fasad ut mot Arendt Byggmästares gata. Arbetena genomfördes av Svensk Byggtradition AB under perioden maj till september 2015 och slutbesiktigades den 28 september 2015.

Som antikvarisk medverkan anlidade Stiftelsen Aschanska gården antikvarie Margareta Olsson, Jönköpings läns museum, som även sammanställt föreliggande rapport.

Syfte

Arbetena syftade till att åtgärda rötskador i bodlängans nordöstra hörnstolpe och i ladugårdens fasadpanel, ny infästning av boddörren samt i övrigt att genomföra underhåll i form av målning, rödfärgning och tjärning.

Historik

Ladugårdens ålder är inte med säkerhet fastställd. Timmerstommen, som bör vara uppförd i ett skede, har genom dendrokronologisk provtagning daterats till strax efter 1727-28. Stommen är dock

På insidan av ena porten till ladugården finns inskriptionen "SHG 1793". Möjligen avser detta årtal ladugårdens byggnadsår.

Norra Kyrkogatan, numera Arendt Byggmästares gata, omkring 1900 med ladugården och bodlängan till vänster. Vid denna tid hade ladugården en slät panel utan locklister i fähusdelen. Foto ur Nordiska museets arkiv.

uppmärkt vilket brukar indikera att byggnaden någon gång varit nedplockad, flyttad och återuppförd. På insidan av ladugårdens ena port finns inskriptionen *SHG 1793*, vilket skulle kunna avse året då byggnaden uppfördes på denna plats. Det kan dock inte utslutas att 1728 utgör byggnadsåret och att byggnaden timrats upp i skogen för att sedan flyttas till den trånga byggplatsen i staden. Årtalet sammanfaller med tidpunkten för köpman Lars Edgrens förvärv av tomten. Ladugårdens sträckning mot gränden motsvarar hela den ursprungliga tomtens bredd och innehåller härav en sedvanlig portgång. Först 1845 slås de båda tomterna, nr 2 och 3 i andra kvarteret, samman efter att garverifabrikör Leo Felix Aschan förvärvat dem. Inskriptionens årtal "1793" bör motsvara tiden för byggnationen av det norra bostadshuset efter det att apotekare Carl Magnus Rydell nyligen blivit ägare till de båda fastigheterna. Av ett brandförsäkringsbrev från 1832 framgår att ladugården vid denna tidpunkt var målad med "*vitriols rödfärg*". I bottenvåningen fanns vedbod och mangelbod och i övre våningen tröskloge och två lador. En andra ladugård, med fähus och vagnsbod, ingick Rydells gård, vilken även denna kvarstår på "bakgården" på andra sidan Arendt Byggmästares gata. År 1857, ett drygt decennium efter att Leo Felix Aschan övertagit fastigheten, hade ett fähus inretts i ladugårdens

norra bod medan den södra delen alltjämnt nyttjades som vedbod. 1947 då vattenburen centralvärme sätts in i bostadshusen inreddes ett pannrum i det f d fähuset. Pannrummet försänktes i marken och erhöll väggar och tak i gjuten betong. Locklistpanelen mot gatan tillkom sannolikt vid detta tillfälle.

Bodlängan omnämns första gången i brandförsäkringsbrev från 1857. En av bindbjälkarna har, enligt dendrokronologisk provtagning, avverkats efter 1846, vilket innebär att uthuset bör ha uppförts någon gång mellan 1847-1857. Byggherren var Leo Felix Aschan som 1835 tillträtt fastigheten. Bodlängan nyttjades, enligt brandförsäkringen 1857, för gårdens självhushållning och innehöll visthusbod, spannmålsbod, vedbod, mangelbod, svinhus samt hemlighus. Handskrivna skyltar i övervåningen visar att denna våning, på 1900-talet nyttjats som lagerutrymme för garveriets skinn och hudar. Dendroanalysen visade att enstaka väggtimmer i skiftesverksstommen är äldre, enstaka från strax efter 1798, vilket antyder att äldre timmer nyttjats vid nybygget omkring 1850.

Beskrivning inför åtgärder

Bodlängan

Bodlängan är uppförd i två våningar, med för bodar typisk plan, där bottenvåningens fem bodar enbart nås via separat dörr från innergården. Den södra boden är avdelad med en f d gödselstad med dörr mot bakgatan. Övervåningen med f d avtråde, en större och en mindre bod har egen trappuppgång via dörr från innergården. Visthusboden är uppförd med skiftesverksstomme som innehåller både timmer från byggtiden och äldre återanvänt timmer, bland annat har väggtimmer nyttjats till takåsarna. Virket består av både gran och furu av varierande kvalitet. Mellan stolparna, i byggnadens fulla höjd, ligger bälverket av bilat väggtimmer. Enstaka kraftiga fyrsidigt skrädda stockar förekommer som bör härröra från 1700-talet. Under hörnstolparna är de två nedersta timmervarven knuttimrade. Lagningar förekommer på flera ställen i stommen ut mot gatan, enkla illusningar spikade med trådspik. Mellan stolparnas grundstenar finns en fyllnadsmur av fältsten med kilsten. Denna är kallmurad och i efterhand fogad med kalkcementbruk. I skiftesverksstommen finns ett flertal upphuggna hål, både i form av äldre ventilöppningar och hak i äldre väggtimmer. Till det f d avträdet i övre våningen finns två fönster med smårutade träbågar av sen 1700-talstyp. Två av bodarna har luckor i fasaden mot gatan, av tidigt 1900-talstyp med fabriksstillverkade bandgångjärn och smala spontade brädor. Timmerfasaden rödfärgades senast på 1990-talet med ljus falurödfärg. Portar och luckor är målade med vad som förefaller vara matt brun oljefärg medan fönstren är målade med vit oljefärg.

Bodlängans skiftesverksfasad mot Arndt Byggmästares gata. Variationen i timmerfasaden, mindre skador och sentida slarvigt utförda lagningar, ger karaktäristiskt utseende för enklare uthusbyggnader. Mot grunden förekommer ytliga rötskador i syllen.

Ett äldre läckage från ett stuprör har orsakat kraftiga rötskador i anslutning till den nordöstra hörnstolpen. Provisoriska lagningar hade gjorts med cement och en brädinklädnad som i viss mån höll väggtimret på plats. Rötskadan i de nedersta knutarna och stolpen har orsakat en sättning i den norra gaveln.

Intill sörumsdörren syns spår efter en äldre lägre lucköppning, sannolikt den f d gödselstadens lucka. Då dörren sattes in någon gång i början av 1900-talet sattes ingen riktig karm in. Därmed saknades möjlighet till en stabil upphängning av dörren. Här har dörröppningen täckts provisoriskt.

Fogningen är grovt påförd i liv med stenyttan. I vissa sektioner är både fogningen och murens mindre kilstenar helt borta.

Den pärlspontsklädda sörumsdörren har i senare tid hängts upp och ned, vilket orsakat rödskador i panelen.

Ladugårdens gatufasad är klädd med en ålderdomlig lig-gande panel på förvandring. De ramsågade panelbrädorna har handhyvlat utsida och är spikade med smidd spik.

Under det nedre fönstret sitter tre brädor med avvikande utseende och med en vertikal generalskarv till höger om fönstret. Dessa består av äldre återanvända handhyvlade golvlister och brädor samt är spikade med smidd spik vilket antyder att lagningen är av hög ålder. Den översta brädan är sprucken och rötskadad. Dessutom finns en mindre rötskada i en av de vackert åldrade breda originalbrädorna som syns till höger på bilden (tredje brädan nedifrån räknat).

Ladugården

Ladugård är försedd med portlider och bodar i bottenvåningen och tröskloge i övre våningen. Timmerstommen är mycket vältrimrad och består av fullkantsbilad kärnfuru, bitvis i mycket kraftiga dimensioner. Inga spår finns av att portlidret har någon utkragning av övre våningen mot bakgatan.

Vidtagna åtgärder

Bodlängan

Timmer- och trälagningar

Rötskadorna i syllen var ytliga och lagades med ilusning med nytt kilformat virke. Insektsangripet virke högs först bort. Träkilarna passades noggrant in så att minimal skarv erhöles mot timret och att underkanten kom att följa ojämnheter i grunden. Lagningarna spikades med blank trådspik. Längre upp i fasaden i den nordligaste sektionen lagades en mindre rötskada på samma sätt. Lagningssättet följer redan befintliga lagningar i samma fasad, dock med större noggrannhet i skarvningen och med slätbilad yta istället för sågad.

Mellan den ytliga ilagningen av syllen och grunden sattes träkilar för att inte riskera att lagningarna skulle pressas ut av väggens egentyngh.

Vid den nordöstra hörnstolpen var rötskadorna omfattande och inbegrep den nedre tredjedelen av stolpen, knuten därunder och flera av väggtimrets ändar. Skadan berörde väggtimrets tappning i stolpen, varav vissa med hänsyn till den närliggande lucköppningen

satt mer eller mindre löst. Hörnstolpen hade förlorat sin nedre ”klo” och stod därmed utan infästning i syllen. Rötskadorna i syllens hörnknut var omfattande men hade förstärkts vid gjutningen av ny cementgrund längsmed norra gaveln. Däremot var rötskadan i stolpens nedre del ytlig, ca 5 cm djup.

Stolpen lagades genom en halvsulning i den nedre delen. Samtidigt återskapades stolpens klo och härigenom fick hela stolpen ett nytt upplag på underliggande cementgjutning. Lagningen fästes in med frank skruv. Skarvning uppåt gjordes med sned bladskarv. Parallellt med stolpen infälldes en stående bräda som syftade till att fixera väggtimret i sidled. Därutöver åtgärdades inte mer av de rötskador som förekom i detta parti av väggtimret. Valet att lagningsmetod förutsatte en lokal brädfodring, i de åtgärdade delarna, i syfte att dölja lagningen. Fördelen var att ingreppen i originalstommen kunde minimeras. På sikt bör dock stolpen och väggtimret lagas med skiftesverksteknik i syfte att ersätta den sentida avvikande brädfodringen med en mer autentisk fasad.

Till upphängningen av soprumsdörren fälldes två nya regler in i befintligt väggtimmer respektive stående fyllnadstimmer. Reglarna fastspikades med trådspik. Valet att inte sätta in en hel gåt eller dörrkarm motiverades utifrån att lagningen avsågs att döljas med ett dörrfoder och att ingreppen härigenom kunde minimeras.

Dörren till soprummet lagades med sex nya panelbrädor, av maskinhyvlad pärlspont i samma dimension. Dörren vändes åt rätt håll vid återupphängningen, efter att bandgångjärnen flyttats.

Omfogning av grund

Lösa fogar i grunden kratsades ur. Grunden kompletterades med kilstenar och fogades om med naturhydrauliskt kalkbruk, NHL 5. Fogningen drogs upp mot syllen, varpå en vattenavledande avfasning bildades. Träkilarna mellan syllen och grunden täcktes med fogbruk.

Ladugården

Lagning av fasadpanel

I förvandringspanelen på ladugårdens södra fasad mot bakgatan ersattes en skadad panelbräda, närmare bestämt den tredje nedifrån räknat. Denna ersattes med en cirkelsågad granbräda i samma dimensioner som tidigare bräda. Den nya brädan passades in så att den fick exakt samma läge som förutvarande bräda. Den spikades fast med både befintlig smidd spik och blank trådspik.

Mindre rötskador i ovankanten av den tredje panelbrädan till höger om fönstret nedifrån räknat, lämnades utan åtgärd. Detta med hänsyn till panelens höga ålder och patina.

Lagningen av den nordöstra hörnstolpen och fixeringen av väggtimret.

För att erhålla inte alltför ljusa fogar pigmenterades fogbruket med grön umbra. Här har en provyta gjorts.

Dörren mot Arendt Byggmästares gata erhöjll nya infästningspunkter. Efter byte av ett antal panelbrädor och målning sattes dörren åter tillbaka vänd åt rätt håll.

Panelen mot bakgatan var av hög ålder och bidrar i hög grad till ladugårdens ålderdomliga utseende. Därför var man mycket restriktiv med lagningar i panelen. Brädan som ersattes tillhörde en sentida lagning.

Fönsterreovering och fasadmålning

Målningsarbetena omfattade fasaden mot Arendt Byggmästares gata. Samtliga fönsterbågar i denna fasad togs ned och reoverades på arbetsbänk. Löst sittande färg och kitt skapades bort manuellt. Kittfalsen kompletterades med nytt linoljekitt. Bågarnas utsida, karmar och foder målades med linoljefärg (Wibo), i bruten vit, NCS S 0502-Y.

Portgångens portar, boddörren och samtliga luckor skrapades och målades därefter om med s k roslagsmahogny, det vill säga en blandning av svartpigmenterad trätjära och ca 25 % linolja, i två strykningar.

Skiftesverks- och panelfasaderna borstades och spolades lätt med högtryckstvätt samt ströks med Falu ljus rödfärg, i en strykning. Lagningarna grundades först en gång med samma färgtyp.

Ersättningsbrädan fasades i överkant likt övriga panelbrädor.

Renovering av plank med öppning mot trädgården

Det öppningsbara planket mot trädgården var så dåligt att det höll på att falla isär. Båda dörrarna avsågs att renoveras men fick ersättas med nya. Enbart tvärsåarna på baksidan kunde återanvändas. De nya dörrarna utfördes med de äldre som förlagor av cirkelsågade granbrädor av hög kvalitet spikade med blank trådspik. Plankets fasta del kunde dock bevaras. Plank och dörrar målades med dalbränd opigmenterad trätjära blandad med 25 % linolja.

Byggnadshistoriska noteringar

Bakom panelen på ladugårdens södra del påträffades en äldre dörröppning. Dess läge motsvarar det nedre fönstret. På den södra sidan av öppningen fanns gåten kvar. Ingen igensättning med timmer hade gjorts utan öppningen hade bara täckts med fasadpanel. Även i grunden syntes en igenmurning med avvikande stenmaterial och tegel i den f d dörröppningen. Inga arkivuppgifter har påträffats som skulle kunna ge ledning till byggnadens tidigare användning och varför en dörr funnits i detta läge ut mot bakgatan. Enligt brandförsäkringen från 1832 nyttjades utrymmet då som vedbod. De båda fönstren är av samma typ som finns på norra bostadshuset och har enstaka skåp och skulle därmed kunna ha satts in så tidigt som på 1790-talet. Timmerstommen bakom panelen är rödfärgad vilket snarare pekar mot 1800-talets förra hälft

En äldre igensatt dörröppning påträffades bakom fasadpanelen på ladugårdens södra del. Notera även att panelbrädan som använts vid igensättningen av öppningen utgör en äldre handhyvlat golvlister. Bakom panelen var timmerstommen rödfärgad.

Dörrarna i planket mellan innergården och trädgården fick nytillverkas.

Vid skrapningen på såväl fönsterbågar som foder framkom en äldre ljusgrå kulör.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr:	434-8107-2014
Jönköpings läns museums dnr:	299/2014
Byggherre:	Stiftelsen Aschanska gården
Entreprenör:	Svensk ByggTradition, Vireda
Antikvarisk medverkan:	Margareta Olsson Jönköpings läns museum
Rapportansvarig:	dito
Län:	Jönköpings län
Kommun:	Eksjö kommun
Socken:	Eksjö
Fastighetsbeteckning:	Guldsmeden 2

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Tryckta källor och litteratur

Olsson, Margareta, Sörensen Mattias. Vård- och underhållsplan för Aschanska gården. *Jönköpings läns museum byggnadsvårdsrapport 2006:57*.

Arkiv

Jönköpings läns museums arkiv. Kopia av rapport över dendrokronologisk analys av Guldsmeden 2 m. fl. fastigheter i Eksjö, daterad 1997-03-04

Nordiska museets arkiv. Foto

Städernas allmänna brandstodsbolag i Stockholms stadsarkiv. Brandförsäkringar för tomt nr 2 och 3 i andra kvrteret i Eksjö, år 1832, 1845, 1857.

Bilder vid slutbesiktningen den 28 september 2015

Restaureringen av stomme och fasader mot Arendt Byggmästares gata innebar att tidigare års arbeten på ladugården och bodlängan nu fullbordades. Arbetena omfattade en mindre lagning i fasadpanelen på ladugårdens södra del. Den tredje panelbrädan nedifrån räknat lagades. Portar och luckor målades i likhet med innergårdens dörrar med svartpigmenterad s k Roslagsmahogny (trätjära + 25% linolja). Kulören blev helsvart i jämförelse med den mer brunsvarta nyans de tidigare haft.

Bodlängan efter fönsterrenovering och ommålning. Befintliga hängrännor justerades enbart. Nya rännor i en större dimension och med fler stuprör kommer att behövas för att skydda fasaden, men fanns inte med i 2015-års arbeten.

Vid omfogningen dämpades fogbrukets ljusgrå nyans något med grön umbra. Rötskador i väggtimret närmast grunden lagades i med en träkil med slätbilad yta. Lagningen utfördes med vältorkat virke och hög noggrannhet i skarvning för att inte riskera att sprickor uppstår i framtiden.

Boddörren efter ny infästning, renovering och återmontering på rätt håll.

Lagningen av nordöstra hörnstolpen och fixeringen av väggtimret doldes med brädfodring.

De öppningsbara delarna av planket mot trädgården fick ersättas med nya. Befintligt plank användes som förlaga då de nya tillverkades. Enbart tvärlåarna på baksidan kunde återanvändas. Plankets fasta del bevarades orörd.

Restaureringen av ladugården och bodlängan vid byggnadsminnet Aschanska gården i Eksjö, som påbörjats 2014, fullbordades 2015 med stom- och panellagningar samt ommålning av fasaden ut mot Arendt Byggmästares gata. En omfattande rötskada i bodlängans norra del, som lagats provisoriskt under familjen Aschans tid, åtgärdades nu med ilagning av hörnstolpen. Vid restaureringen lades stor vikt vid fasadens ålderdomliga uttryck och betydelse för den välbevarade gatumiljön.